

Ümber telje

*Sõlõ päält ma sõna võti,
tele päält ma laulu teie.*

Nii, nagu maailm keerleb ümber oma telje, teeb seda ka 2023. aasta Studia Vernacula, järjekorras juba 15. selle nimega väljaanne. See ei tähenda siiski, et numbris tuleks juttu ainult sellest, mida head on maailmas vanasti korda saadetud. Pigem vastupidi – päris mitmed selleaastase numbri kaastööd heidavad julgeid pilke tulevikku, küsides: kuidas oleks pärandtehnoloogidel võimalik muuta või mõjutada tulevikku nii, et see oleks kestlik ja aitaks kaasa kultuuri ja keskkonna kollapsi ärahoidmisele?

Ühtlasi on see number mitmeti mõeldud tervituseks uue ringtehnoloogia eriala avamisele pärandtehnoloogia rakenduskõrghariduse õppekaval. Eriala avamise kaaskirjas seisab:

Ringtehnoloogia eriala eesmärgiks on ringmajanduse ja -disaini põhimõtteid järgiva, materjale ning lihttehnoloogiaid tundva professionaalse ja loova meistri koolitus. Eriala põhiline rõhk on ringluses olevate materjalide hulga vähendamisel lihttehnoloogilise parandamise, taas- ja uuskasutuse ning ümbertöötlemise kaudu ja vastava laiema teadlikkuse tõstmisel.

Võiks ju küsida, mis kasu on piisakesest meres, kui ümberringi vohavad ikka naftapõhised materjalid, mida saab kiiresti toodeteks vormida ja hulgi maha müüa, mis aga peale kasutuse lõppu jäävad hävinematute ja taaskasutust mitte võimaldavate vrakkidena keskkonda. Vastava eriala avamine akadeemilise kõrghariduse raames on otsus, mille eest tuleb Tartu Ülikooli küll tunnustada – lisaks praktilisele spetsialistide koolitamisele on sellel ka tuntav sümboolne mõõde. Leidurluse, akadeemiliste teadmiste ja pärandtehnoloogia kombinatsioon on midagi ühtaegu uut ja vana, midagi mikitaliku müütilise ürgeestluse manifestatsiooni laadset. On väga huvitav, mis sellest kõigest reaalses elus välja tuleb.

Aga siiski – ümber telje?

Artiklite teemad keerlevad ümber telje nii telgsümmeetria kui telgedel kudumise mõttes. Sümmeetria on väga oluline – seda nii rahvakunstis kui elus üleüldiselt. Nii käesolevas ajakirjanumbris kõneks tulevad kodarrahad, juustest punutud ehted kui kuhjalavad on oma kujult telgsümmeetrilised, paljud neist koguni tsentraalsümmeetrilised – keskpunkti peegeldades mistahes suunas ikka ühesugused. Teine tõlgendusvõimalus, mida ka siinse numbri sisu lahkesti pakub, on mõelda telje all kangastelgi. Kangastelgi on

Foto 1. Siinse numbri juhtartikli autor Priit-Kalev Parts tegelemas kultuuripärandi praktilise elushoidmisega. *Erakogu.*

enamasti mingi telgsümmeetriline korduv rütm sees. Üks meie kaastöödest vaeb küll võimalusi selle sümmeetrilise ranguse lainetama panekuks, aga juhtpõhimõte jääb samaks: ilusa tulemuse saamiseks on vajalik ikka mingi rütm, konstant või telg. Põhiline on küsimus sellest, kuhu me selle telje paigutame ja kuidas selle ümber tasakaalu püüame hoida.

Siinse numbri juhtartikkel on manifestilaadne visioonikirjutis meie aja- kirja alusepanijalt ja esimeselt peatoimetajalt **Priit-Kalev Partsilt**. Talle omase otsekohesusega selgitab ta, miks pärand- ja parandtehnoloogia, nagu ka ringmajandus ja üleüldse kõik kohalikud ja käelised oskused on häda- vajalikud olukorras, kus meile harjumuspärane ressursi- ja energiamahukas elukorraldus on oma aja ära elanud, kuid midagi radikaalselt uut ei ole ka asemele pakutud. Nagu märgib Juri Lotman tehnoloogilisest innovatsioonist kõneledes, kipub inimkond uute leiutistega ikka lahendama vanu probleeme. Tegelikult aga seisavad meie ees uued, senitundmatud probleemid, mille lahendamiseks või isegi alles ennustamiseks tuleb meil mõelda päris kaugele kastist välja. Just seda meie juhtartikkel teebki.

Tõlkeartikkel **Kristina Nieddereri** ja **Katherine Townsendi** sulest esin- dab üht olulist katset käsitööfilosoofia arendamiseks. Autorid on kunsti- haridusliku taustaga, kuid sellele lisaks on nad ka meie valdkonna ühe olu- lisema rahvusvahelise teadusajakirja Craft Research algatajad ja toimetajad.

See ilmub alates 2010. aastast sagedusega kaks korda aastas ning seal on ilmunud ka mitmeid Viljandi pärandtehnoloogia-õppega seotud käeliste oskuste uurijate töid. Artiklis keskenduvad autorid peaauglikult küsimusele, kuidas ühendada materjalitunnetust, kogemusi, teadmist ja emotsioone. Nad lähtuvad disainiuuringutest, eeldades vaikimisi, et käsitöö-uuringud on sellega sarnased, vähemalt ses osas, mis puudutab praktikapõhist või loomeuurimust. Teisalt lahatakse selles artiklis päris tõsiseid filosoofilisi probleeme, küsides, kuidas painutada tänapäeva jäika teadusraamistikku nii, et see võtaks „teadmistena“ arvesse ka kogemuspõhiseid andmeid. Kaugelki mitte kõiki inimloome aspekte pole võimalik ära kirjeldada kvantitatiivsete mõõtmiste ja objektiveeritud teksti abil, samuti pole vaatleja neutraalsuse nõuet käelise tegevuse uurimise juures sugugi alati võimalik rakendada. Keha ja vaimu lahutamatu kokkukuulumise mõte on paljude tänapäeva teadlaste või teaduspoliitika suunajate jaoks kaugel iseenesestmõistetavast.¹ Tõenäoliselt ei ole täiesti õige isegi see, kui üritada käsitööd või käelisi oskusi tõmmata harjumuspärase akadeemilise uurimisviisi liistule. Selles sisaldub paljutki, mis on nn vaikiv teadmine, kehaline teadmine (oskus) või mida on lihtsalt väga raske sõnastada (meenub näiteks Mariestadi aiandusuurijate kirjeldatud „iseloomulik rudisev hää“², mida pojengijuurikas õigel lõikamisel peab tegema, et tema hilisem paljundamine oleks edukas). Sestap peaks käeliste oskuste uurimisel olema isegi mitte üksnes lubatud, vaid lausa eelistatud praktikapõhised uurimismeetodid, mille käigus uurija teeb ise läbi oma uurimisobjekti paremaks mõistmiseks vajalikke tegevusi ning kirjeldab neid lähtuvalt oma isiklikust kogemusest.

„Kuigi kogemuslikku teadmist saab kirjeldada, jääb osa temast alati sõnastamatuks ning kujutab endast seega vaikivat teadmist, mida väljendab ka vastav mõiste. Oma (osaliselt) vaikiva olemuse tõttu ei allu kogemuslik teadmine kergesti õigustatuse ja tõenduspõhisuse nõuetele, mida traditsiooniline uurimistöö nõuab,“ sedastavad Townsend ja Niedderer hulgale varasematele kirjutajatele viidates. Arvan, et seda olukorda on suurema või vähema aredusegaga kogenud kõik, kes kunagi kirjutanud pärandtehnoloogia-alaseid uurimusi, olgu siis mõne koolitöö või Studia Vernacula kaastöö kujul. Teadusliku täpsuse nõuet on väga raske järgida, kui seda saab kontrollida ainult teine täpselt samalaadse kogemusega isik, keda on maailmas veel võib-olla vaid paar-kolm tükki. Siis tulebki otsida teisi uurimistöö valideerimise viise.

Autorid osutavad, et vajalik on eristada kogemust ja emotsiooni, sest ka viimane on loomeuurimuses oluline komponent. Nad toovad näiteid

1 Eelseisval aastal loodame Studia Vernacula kaasandena avaldada selleteemalise pikema filosoofilise mõtiskluse meie külalisõppejõult Margus Otilt; samuti on ta varem sel teemal avaldanud Studia Vernaculas nr 12 artikli „Kahesugune tunnetus“.

tekstiili-taustaga kunstnike loomingust, kus taieste loomisel on kombineeritud tekstiilikunstile omaseid väljendusvõtteid mõne tugeva (kehalise) emotsiooniga. „Emotsioonid on teadmisi, mis erineb traditsioonilisest mõistuspärasusest, kuid täiendab seda,“ nagu artiklis kirjas. Emotsioonide rolli teadmise loomises illustreeritakse artiklis kolme näitega.

Vastust küsimusele, kuidas muuta käsitööst teadusliku uurimispraktika täieõiguslikuks liikmeks, tuleb kindlasti veel edasi arutada, kuid sellest artiklist jääb kõlama mõte, et kohanduma ei pea mitte ainult praktika-põhiste uurimuste tegijad, vaid omakorda teadustöö reeglid üldisemaltki. See aitab hõlmata teadusesse inimkogemust tema terviklikkuses – või vähemalt pisut enam, kui seni lääne teadusloomes tavaks on olnud.

Põhiartiklid jätkavad ümber kohalikumate telgede. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia magistri ja lektori **Indrek Ikkonen** artikkel Eestile uni-kaalselt iseloomulikust ehtetüübist kodaratega rahast pakub välja nende ehte alternatiivse, tehnoloogiapõhise tüpoloogia. Tegev-ehtekunstniku ja konservatori pilguga kodararahasid vaadates hakkab silma nii mõndagi olulist ja iseloomulikku nende valmistamiskäigus, mida ilma isikliku praktilise kogemusega oleks ilmselt ilmvoimatu märgata – näiteks sirkliteraviku jäetud auku keset imitatsioonimüüdi. Samuti on just taaskasutuse aspektist väga huvitav autori osutus, et ühekordsete kodaratega rahasid võidi hiljem kahekordsete kodaratega rahadeks „ümber ehitada“ – kas siis suurenenud jõukuse, perekondliku järjepidevuse või meistri käelise osavuse väljanäitamiseks. Ühtlasi ühendavad kodararahasid mitte-eestlastest alevikäsitöölisi ja maarahvast, kes endile „linnast“ ehteid käis tellimas. Loodetavasti õnnestub sellist põimitud perspektiivi rakendada ka edaspidi.

Rahvusteülene on ka järgmise artikli teema. TÜ VKA kultuuripärandi loovrakenduste magistriprogrammi värske vilistlase **Evelin Siimani** ülevaade juustest valmistatud ehetest, nende valmistamise võtetest, ajaloost ja päritolust lendab kõigepealt üle mere Rootsi (ja pisut ka Ameerikasse), et siis vaadata sellesama fenomeni ilmnemist Eesti ärksama talurahva hulgas. Juustest ehte loomine nõuab suurt täpsust ja käelist osavust, sest juukse- kimbud võivad koosneda vaid mõnest juuksekarvast ning nende punumine eri sorti telg- või tsentraalsümmeetrilisteks dekoratiivseteks paelteks, torukesteks või paunadeks ei ole päris intuitiivne patsipunumine. Museaale lähivaadeldes on autor taasloonud mitmeid punumistehnikaid, kuid tugineb ka välitöödel juusehete valmistajate juures Rootsis saadud teadmistele. Niisiis on selle kaastöö näol tegemist praktikapõhise uurimusega kõige selgemal kujul.

Samuti äsja TÜ VKA KULO magistriprogrammi lõpetanud **Marge Veelmaa** artikkel kangakudumise muustrivihikutest kui Eesti kangakudumise arenguloo allikatest laiendab teemat ka naiste hariduse ja selle kaudu

Foto 2. Rahvarõivakooli USA õppertühmas osalenud Chicago Millenium Parkis. Sandra Urvaku foto.

naiste ühiskondliku positsiooni parandamise suunas. Näiliselt tagasihoidlikest käsikirjalistest, kangatükikesi täis kleebitud vihikutest hargnevad inimsaatused, rahvusvahelised suhted ja kultuurikontaktid. Ülevaade on seda väärtuslikum, et paljud sellised muustrivihikud on hoiul erakogudes, mitte mugavasti mõne suure muuseumi või arhiivi riiulites, mistõttu on veelgi olulisem, et uurija oleks ise uuritava teema praktik ja selle valdkonna autoriteetne liige, kellele tullakse kodust pööningult leitud kirjavara näha pakkuma. Usaldus ja emotsioon, mille tähtsusele osutavad meie tõlkeartikli autorid, mängivad olulist rolli ka pärandtehnoloogia-alases uurimistöös.

Praktikapeegel jätkab kangastelgede ja naisemantsipatsiooni teemadel. Kõrgema kunstikooli Pallas õppejõud, professor ja leiutaja **Kadi Pajupuu** kirjeldab muudetava tihedusega kangasoa leiutamise ja patenteerimise protsessi, aga ka sellega töötamist, saadud tulemusi ja võimalikke edasiarendusi. Lugeses sellist leiutaja teekonna kirjeldust, kus kogu elu käibki sõna otseses mõttes ümber telje, tulevase soa detailid on käekotis bussisõidul katsetamiseks kaasas ja abilistena liituvad teel nii ministeeriumiametnikud, sepad kui disainerid, jääb üle ainult soovitada kõigile leida oma telg, mille ümber oma maailm sama efektiivselt tiirlema panna.

Kadri Kuusk, samuti meie vilistlane nii bakalaureuse- kui magistriastmes, kes nimetab hiidlaseks olemist oma elukutseks, kirjutab ühest kangastelgedega seotud artefaktist – Hiiu meretekist ehk rüüst, mille taasloomise ja

taas-tarvitamise protsessi on artiklis üksipulgi tutvustatud. Ka Hiiu rüü on ilmselt ülemerekontaktide tulemus – sarnaseid narmaliste pealispindadega tekstiile leidub nii Soome saarestikus kui Rootsimaal rannikualadel. Kuna seda kasutati pikematel merereisidel, on väga loogiline, et tekid rändasid sealt ja sinna, kuhu laevadel vanasti asja oli. Eriti toredaks ja praktikaapeegli rubriiki sobivaks teeb selle kaastöö asjaolu, et kaasatud on ka magamispraktikute tähelepanekud – rüü all maganud meeste kogemuslood. Tekk on soe ja raske, aga ei kogu niiskust ja uni tuleb tema all hea.

Vaiadel kuhjalava ehitamisest Matsalu rahvuspargis annab ülevaate Tallinna Ülikooli ajaloomagistrant ja puutööentusiast **Allan Jürgens**. Alguses oli see artikkel plaanitud olema lihtsalt pisike ülevaade Matsalu loodusfilmide festivali ajal Kasari jõe luhal toimunud töötoast, kus valmistati traditsiooniline vaiadel seisev kuhjalava, mida enne fossiilkütuste jõul töötava tehnika juurutamist kasutati kuiva heina ladustamiseks üleujutatavatel aladel. Kuna sellele aga lisandus nagu muuseas soliidne ülevaade heinateo ajaloolisest tähendusest ja sellega seotud tööprotsessidest, nagu ka autoetnograafiline refleksioon töötoa korralduse ja õnnestumise kohta, sobitus see hästi praktikaapeelligisse: kui me tegeleme mingite pärandtehnoloogiliste oskuste taaselustamise ja tööde läbitõlgimisega, siis mida ja miks me täpsemalt teeme? Kas meil on sellele kuhjalavale mingeid muid rakendusi? Kas me keegi enam saaksimegi kuhja tegemisega hakkama, olgu seal kuhjavarras keskel teljeks või mitte? Või kujundlikult – millisest teljest meie saame kinni hoida, kui vaja kuhja otsast alla tulla?

Ringvaates kirjutab TÜ VKA õppejõud ja Studia Vernacula toimetuskogu liige **Madis Rennu** Eesti Rahva Muuseumis toimunud talutoolide näituse kataloogist. Pealkiri „Mõõtuandev trükis“ on sama kahemõtteline kui meie numbri pealkirigi, sest viitab nii raamatu sisulisele kaalukusele kui ka selle kui artefakti mõõtudele, mida on kodusel puutööharrastajal väga käepärane oma valmistatavate esemete referentsiks võtta.

Edasi tulevad kahe rahvusvahelise projekti ülevaated. **Anu Randmaa** juhitud korraga kahel pool Atlandi ookeani toimunud rahvarõivakoolist kirjutavad kõik selle kursuse õpetajad, kokku kaheksa naist. Osalejaid oli õpetajatest pisut rohkem, aga tööd oli koolitajatel kindlasti rohkem kui kohalikel rahvarõivaste valmistamise kursustel, kuna suur osa tööst toimus Ameerikas ja juhendamine pidi toimuma läbi veebi, samuti valmistati kursuslaste jaoks ette materjale, töövahendeid ja juhendeid, isegi lõikeid, mis siis teostamiseks teisele mandrile toimetati. Veebiõppe raskusi käeliste oskuste edasi andmisel on selles artiklis kirjeldatud hoo ja põhjalikkusega, ent ka optimismiga, sest kõigest keerukatest olukordadest õnnestus kursuslastel siiski välja tulla ja valminud rahvarõivakomplektide esitlemine Chicago kesklinna sillal andis kahtlemata kõigile asjaosalistele motivatsiooni ettevõtmisega jätkata.

Kõigi TÜ VKA pärandtehnoloogide vaimne ema **Ave Matsin** kirjutab Eesti–Norra villaprojektist, mille käigus testiti mõlema maa põlistõugude villa eri tekstiilide valmistamiseks ning hinnati tulemusi. Nagu kirjutati juba Studia Vernacula eelmises numbris ilmunud villakonverentsi ülevaates, ei tee ükski lammas meeleka koledat ega kõlbmatut villa. Iga vill on millekski hea, tuleb talle lihtsalt õige otstarve leida. Osa kohalike lambatõugude villast leiab tee telgedele (vt ka pilti siinse numbriga esikaane siseküljel), teine osa võib-olla aga hoopis peenrassa. Vill kui keskkonnasõbralik ja looduses lagunev kiud peaks saama senisest oluliselt tõsisemalt võetavaks alternatiiviks fossiilsetel materjalidel põhinevatele tekstiilidele.

Kadri Tüür uiga võrku kudumas.
Kristi Jõe foto.

Numbriga lõpetab pärandtehnoloogide projektihaldushaldja **Lembe Lahtmaa** ja **Madis Rennu** ülevaade seni toimunud pärandtehnoloogia sügis-koolidest, millest on kujunenud üks olulisemaid eriala arendavaid sündmusi, tudengite ja muu huvitatud ilmarahva igasügisene avatud kohtumispaik. Selle ümber keerleb suur hulk erialast suhtlust ja loovat arendustegevust.

Tuleb tunnistada, et ka siinse sissejuhatuse juures näha olev autoripilt oli algselt plaanitud hoopis sügiskoolide loo illustratsiooniks. Võrgukudumine on töö, mida tegid mõlemad minu vanaisad, tõenäoliselt kordagi elus selle peale mõtlemata, et tegu on pärandoskusega. Tavaline töö, mida mere ääres elades igauks peab oskama, kes kala tahab kätte saada. Sellised oskused on nobedad ununema, kui keskkond, olgu siis aineiline või mõtteline, muutub. Jõuame taas ringiga tagasi sissejuhatava artikli juurde, mis ärgitab meid eelistama lihttehnoloogilisi lahendusi mistahes eluvaldkonnas, et eelseisvaid suuri raputusi keskkonnas ja ühiskonnas paremini üle elada. Selleks omakorda annab kindlust mõtte, et maakera keerleb ikka ümber oma telje, juhtuvalt muud mis tahes.

Kadri Tüür

Studia Vernacula peatoimetaja